

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI : 4

İstanbul — 1986

EL-'UKBERÎ'NİN HAYATI, ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Nusrettin BOLELLİ

A. Adı, Nesebi, Doğumu ve Ailesi

Müellifimizin nesebi,

أبوالبقاء عبدالله بن حسين بن عبدالله النحوي الضرير العكبري الأصل
البيغدادي.

Ebu'l-Bekâ 'Abdullâh b. Hüseyin b. 'Abdullâh en-Nahvî ed-Darîr el-'Ukberîyu'l-asl el-Bağdâdî'dir. Künyesi Ebu'l-Bekâ olan el-'Ukberî'nin adı Abdullâh, babasının adı ise Hüseyin'dir. Hal tercemesine dair kaynakların hemen hepsi, el-'Ukberî'nin 538/1143 senesinde Bağdat'ta doğduğu konusunda ittifâk etmişlerdir.¹

Ailesi aslen Bağdad'ın on fersah kuzeyinde ve Dicle nehrinin kıyısında bulunan el-'Ukberâ² kasabasından göçederek Bağdat'a yerleşmiştir.

el-'Ukberî, küçük yaşta geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle çocukluğunda gözlerini kaybettiği için kendisine anadan doğma

- 1 İbnu'l-Esir, 'Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-târih, Beyrut, 1966, XI, 137; el-Kıftî, İnbâh, II, 116, 117; İbn Hallikân, Vefeyât, IV, 100, 101; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâ'il b. Ömer, el-Bidâye ve'n-nihâye, Mısır, 1972, XIII, 85; es-Süyûtî, Buğyetu'l-vu'ât fî tabakati'l-luğavîyîne ve'n-nuhât, Kahire, 1326, s. 281; Kâtib Çelebî, Keşf, I, 81, 98, 108; İbn Receb, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. Ahmed, Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile, Beyrut, 1372, II, 109; İbnu'l-'Îmâd, 'Abdulhayy Ahmed b. Muhammed, Şezerâtu'z-Zehab, Lübnân, trs., V, 67, 68; Brockelman, Supl. I, 496; Kehhâle, Mu'cemu'l-müellifin, VI, 47; Zirikî, el-A'lâm, IV, 208, 209.
- 2 Yâkut el-Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, Mısır, 1324, VI, 203, 204; İbn Hâllikân, Vefeyât, IV, 100, 101.

kör anlamına gelen ed-Darîr الضرير lakabı verilmiştir.³

el-'Ukberî, küçük yaşta gözlerini kaybettiğinden olmalıdır ki bütün tahsilini zamanının en büyük ilim ve kültür merkezi olan Bağdat'ta yapmış ve muhtemelen 73 yıllık ömrü boyunca bu şehirde yaşamıştır.⁴

Hocaları: Nahiv ilmi başta olmak üzere, islâmî ilimlerin çeşitli dallarında eğitim görmüş ve eser vermiş bulunan el-'Ukberî'nin en meşhur hocaları şunlardır: İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Ali b. Muhammed b. el Cevzî (597/1201)⁵, Ebu'l-Hasan İbn 'Asâkir el-Betâihî (572/1177), Ebû Hikem İbrâhim b. Dinâr en-Nehrevânî (556/1161), Kâzı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (560/1165), Ebû Muhammed İbnu'l-Haşşâb (567/1172), 'Abdurrahmân b. el-'Ascâr (576/1180), Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdulbâkî b. Ahmed İbnu'l-Battî (535/1141), Ebû Bekr 'Abdullâh b. en-Nakûr (567/1171) İbn Hübeyre el-Vezîr (560/1160) ve diğerleri.⁶

Talebeleri: el-'Ukberî'den sayılarını tâyin etmek mümkün olmayan bir grup talebe ve râvî, ilim ve hadis öğrenmiş ve rivayette bulunmuşlardır. Hal tercemesine dair kaynaklar, el-'Ukberî'nin; nahiv, arap dili ve edebiyatı, fıkıh, ferâiz ve hesap ilmi gibi çeşitli ilim dallarında ders verdiğini ve İslâm âleminin birçok bölgesinden kendisinden ilim öğrenmek için bir çok talebe geldiğini kaydediyorlar.⁷

Hal tercemelerine dair eserlerin ittifakla kabul ettikleri bir görüşe göre el-'Ukberî, bir eseri te'lif etmek istediği zaman, konu ile ilgili bir çok eseri öğrencilerine okuturdu. Daha sonra kendi sentez kabiliyetiyle eserlerini öğrencilerine imlâ ettiriyordu.⁸

3 İbn Hâllikân, Vefeyât, IV, 100, 101; İbnu'l-Esir, el-Kâmil, XI, 137; el-Kıftî, İnbâh, II, 116, 117; es-Süyûtî, el-Buğye, s. 281.

4 İbnu'l-Esir, el-Kâmil, XI, 137; el-Kıftî, İnbâhu'r-rüvât, II, 116-117; İbn Hallikân, Vefeyât, IV, 100-101; İbn Kesir, el-Bidâye, XIII, 85.

5 İbnu'l-İmâd, Sezerât IV, 329-331; Kehhâle, Mu'cem, V, 157; Zirikli, el-A'lâm, III, 316-317.

6 el-Kıftî, İnbâh, II, 116-118; İbn Hâllikân, Vefeyât, IV, 100; es-Süyûtî Buğye, s. 281; İbnu'l-İmâd, Şezerât, V, 67-68; İbn Receb, Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile, II, 110; Kehhâle, Mu'cem, VI, 446-47.

7 es-Süyûtî, el-Büğye, s. 281; İbn Receb, Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile, II, 110-113.

8 el-Kıftî, İnbâh, II, 118; es-Süyûtî, el-Buğye, s. 281; İbn Receb, Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile, II, 111.

İsimlerini tesbit edebildiğimiz bazı talebeleri şunlardır: Nasihuddin b. Hanbeli (634/1236), İbnu'd-Debisî, İbnu'n Neccâr, İbn Sâdık, İbnu's-Sayrafî, el-Kemâlû'l-Bezzâr el-Bağdâdî⁹, İbn Ebi'l-Ceyş, ve İbn el-Buhârî¹⁰ gibi kimseler ile el-'Ukberî'nin huzurunda okuyan ve ondan istifade eden kimseler talebeleri arasında sayılırlar.

Ölümü: el-'Ukberî, 616/1219 yılının Rabi'u-l'âhir ayınının 7. gününe rastlayan ve Cumartesi'yi Pazar'a bağlayan gece Bağdat'ta ölmüştür. Bağdat'ın «Bâbu'l-harb» mevkiinde bulunan ve İmâm Ahmed b. Hanbel mezarlığı olarak bilinen yerde defnedilmiştir.¹¹

İlmî Şahsiyeti: Hicrî 6. asrın son yarısı ve 7. asrın ilk yarısında yaşayan el-'Ukberî, asrının en meşhûr âlimlerinden biridir. Kaynaklar, onun nahiv, fıkıh, kıraat, hesap, luğat, tefsîr ve hadîs sahalarında geniş bilgi ve söz sahibi olduğunu zikrederler.¹²

el-'Ukberî'nin «İ'râbu'l-Kur'ân»¹³ ve «İ'râbu'l-hadîs» adlı eserleri, kendi sahalarının şaheserleri kabul edilmişler. Biz, bu çalışmamızda el-'Ukberî'nin «İ'râbu'l-Hadîs» adındaki eserini ve Hadis i'râbı konusunu kısaca inceleyeceğiz.

B. Hadis'lerin İ'râbı Meselesi

İslâm'ın ikinci kaynağı hadîs'tir. **Hadîs** الحديث

luğatte; yeni şey, sonradan olan, bir şeyin baş tarafı, haber, az veya çok söz gibi mânâlara gelmektedir.¹⁴ Bazı âlimler, hadîs keli-

9 İbn Receb, Zeyl, II, 111-113.

10 İbnu'l-İmâd, Şezerât, V, 68;

11 İbnu'l-Esîr, el-Kâmîl, XII, 357; el-Kıftî, İnbâh, II, 117; İbn Hâllîkân, Vefeyât, IV, 100-101; es-Süyûtî, Buğye, s. 281; İbnu'l-İmâd, Şezerât, V, 68-69; İbn Receb, Zeyl, II, 113; Kehhâle, Mu'cem, VI, 46-47.

12 a.g.e. aynı yerler; Zirikli, el-A'lâm, IV, 208.

13 Bu eser, Muhammed Mustafa matbaasında 1303 h., Meymeniyeye mtb. sında 1308 h. de, Tahrân'da 1860 m. de ve son olarak 'Ali Muhammed el-Becâvî'nin tahkiki ile 1976 da Mısır'da basılmıştır.

14 es-Suyûtî, Celâleddin 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr, Tedrîbu'r-râvî fî şarhi Takrîbî'n-Nevevî, Kahire, 1959, s. 6; Firûzâbâdî, el-Kâmûs, I, 170; et-Tehânevî, Keşşâf, I, 279, 286; İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-hadîs, Haleb, 1966, s. 3-5; Ahmed Naim, Tecrîd-i Sarîh Tercemesi, I, 6,7; Çakan, İsmail Lûtfî, Anahatlarıyla Hadîs, İstanbul, 1983, s. 19.

mesinde «yenilik» mânâsını sezerek onun kadîm kelimesinin mukabili olduğunu söylemişler.¹⁵

İstilâh olarak: Peygamberimize ait söz, fiil, tasvip-takrîr ve sıfatlara Hadîs denir. Hadîs denilince bilhassa Türkçede Peygamberimiz (S.A.S.)'in sözleri anlaşılır.¹⁶

Bazı hadîs bilginlerine göre hadîs ve haber kelimeleri aynı mânâyı ifâde eder. Bazılarına göre ise haber, sahâbe ve tâbi'in sözlerini de içine aldığı için haber daha umûmî bir mânâ ifâde eder. Her hadîs, haber'dir. Fakat her haber, hadîs değildir.¹⁷

Hadîsler arapça olduğu için, bu ilimle uğraşan kimsenin onları doğru anlayabilmesi ve onlardan doğru hüküm çıkarabilmesi için «Nahv'i iyi bilmesi lazımdır.¹⁸

İbnu's-Salâh, haklı olarak bu hususu şöyle ifâde etmektedir: «**Muhaddis**, herhangi bir hadîsi, yanlış ve hatâlı olarak rivâyet etmemelidir. Bu konuda el-Esmâ'î şöyle demiş: Nahiv, bilmeyen kimsenin hadis ilmiyle uğraşması halinde, Hz. Peygamber'in tehdit edici mahiyetteki sözünün mefhumuna ma'ruz kalan kimselerin zümresine dahil olmasından korkarım ki buyuruyor:

'من كذب على متعمدا فليتبوأ مقعده من النار'

«Kim (söylemediğim bir sözü bana isnâd ederek) bana iftirâ ederse, şimdiden Cehennem'deki yerine hazırlansın.»¹⁹ Çünkü Yüce Peygamberimiz, asla hatâlı konuşmamıştır. Öyle ise ondan bir hadîs rivâyet edilir ve o hadîste hatâ yapılırsa O'na iftira edilmiş olur.²⁰

Mevcut bilgilerden hareket ederek diyebiliriz ki hadîs ilmiyle uğraşanların çoğu arap olmayan unsurlardan müteşekkil idi. Bunlar, arapçayı ve dolayısıyla hadisleri nahiv yardımıyla öğrenmişler. Ve hadisleri rivâyet ederken bazı hadislerde lahn ve tashîf yapmış-

15 Muhammed Edib Sâlih, Lemehâtun fî usûl'l-hadîs, Dımaşk, 1392, s. 27; es-Süyûtî, Tedrîb, s. 6; İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-hadîs, s. 4-5.

16 es-Suyûtî, Tedrîb, s. 6; A. Naim, Tecrîd, I, 7.

17 a.g.e. aynı yerler.

18 İbn Haldûn, Mukaddime, s. 651; İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-hadîs, s. 193, 194.

19 Buhârî, İlm 38, Enbiyâ 50; Müslim, Zühd 72; Ebû Dâvûd, İlm 4; Tirmizî, Fiten 70; İbn Mâce, Mukaddime 4; Ahmed b. Hanbel, II, 47, 83, 123, 150.

20 İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-hadîs, s. 77; es-Süyûtî, el-Ferâid, I, 31.

lardır. Bu nedenle sözkonusu hatâları düzeltmek ve hadislerin metnini doğru bir şekilde daha sonraki nesillere aktarmak için hadis ilmiyle uğraşan bazı muhaddisler, Hicrî III. asırdan itibaren bu konuda bazı önemli eserler yazmışlardır.²¹

Ayrıca el-'Ukberî ve İbn Mâlik gibi bazı âlimler, hadis irabıyla ilgili müstakîl eserler yazmışlar biz bu çalışmamızda el-'Ukberî'nin eserini tanıtacağız.

C. İRÂBU'L-HADİSİN-NEBEVİ

a. Tavsif ve Tanıtımı:

el-'Ukberî'nin hadislerin irabı ile ilgili te'lif ettiği «İrâbu'l-Hadisî'n-Nebevî» adındaki eserinin yalnız bir kaç nüshası vardır.²² Bu nüshalardan üçü Dımaşk'ta ez-Zâhiriyye kütüphanesinde²³, biri de Musul'daki el-Medresetu'l-Muhammediyyede²⁴ bulunmaktadır.

Çalışmamıza konu teşkil eden eserin bir nüshası da Süleymaniye kütüphanesinde dir.

Süleymaniye Nüshası: Bu nüsha, İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi Pertevpaşa bölümü nr. 56 da kayıtlı bulunmaktadır. Nüsha, 69 varak olup, sahife ölçüsü; 180x120 mm., yazı ölçüsü; 150x90 mm. dir. Okunaklı bir nesih hattı ile yazılmıştır. Herbir sahifesinde muntazam olarak 17 satır bulunmaktadır. Bab başlıkları, kırmızı mürekkeple ve iri harflerle yazılmıştır. Yazısı tamamen harekesizdir. Bu nüshada herhangi bir istinsâh ve semâ kaydı bulunmamaktadır. Fakat bazı sayfalarda yapılan tashihler bizi, bu nüshanın mukâbele gördüğü kanaatine sevketmektedir. Nüshanın, kâğıdının cinsi ve yazısının şeklinden, Hicrî VII. asrın sonu ile

21 İbnu's-Salâh, a.g.e. s. 253-256. 261: el-'Askerî, Tashîf, I, 21 vdd. el-Câhiz, el-Beyân ve't-tebyîn, II, 210-224; es-Süyûtî, el-Müzhir, II, 181-198; Sehâvî, Fethu'l-müğîs, IV, 18-19; A. Naim, Tecrîd, Mukaddime, s. 479-483.

22 Brockelman, Supl. I, 496; Okıç, Bazı Hadis Meseleleri üzerinde Tetkikler, s. 21.

23 No. 8/1 (Mecmuâlar); No. 54 (al-luğa); No. 150 (en-Nahv ve's-sarf), bk. Habîb ez-Zeyyât, Hazâinu'l-kütüb fi Dımaşk ve devâhihâ, Kâhire, 1902, s. 28, 63, 68.

VIII. asrın başlarında istinsâh edildiği tahmin edilebilir. Bu nüshanın müellif asrına, dolayısıyla nüshasına çok yakın olduğunu tahmin ettiğimizden ve ayrıca mukâbele gördüğü için, çalışmamızı yalnız bu nüsha üzerinde yürütmekle yetindik.

el-'Ukberî, eserinin başında İbnu'l-Cevzî'nin «Câmi'u'l-mesânid ve'l-elkâb» adlı kitabını okuturken talebelerin bazı yerlerde irâbia ilgili güçlüklerle karşılaşmaları ve bunların hallini ısrarla istemeleri üzerine «İ'râbu'l-Hadîci'n-Nebevî» ismindeki bu eseri te'lif ettiğini söylemektedir.

el-'Ukberî, bu eserinde, 123 ayrı sahâbeden rivâyet edilen 497 hadisi, irâb açısından ele alarak incelemiştir. Eserinde, müsned sisteminde olduğu gibi, hadis râvî'lerinin isimlerini alfabetik olarak sıralamış ve her râvî'nin kitabın konusuyla ilgili hadislerini o râvî'ye ait bölümde zikretmiştir. Kitap'ta, her râvî'nin ismini ilgili râvî'ye ait bölümün baş kısmında yalnız bir defa zikretmek suretiyle senedleri tamamen hafzetmiştir. Her râvî'ye ait diğer

hadisler de, **و فی حدیثه** = onun rivâyet ettiği hadiste»...

demek suretiyle râvî'lere atıfta bulunmuştur.

Lüzumlu gördüğü hallerde sırasıyla mahdut sayıda âyet, şiir ve meselleri istihâd için zikretmiştir.

Eserin baş kısmında, Übey b. Ka'b (22/643)'in rivayet ettiği 18 hadisi ele alıp irâb açısından incelemiştir. Daha sonra, alfabetik sıraya göre 105 erkek sahâbe râvî'den rivayet edilen hadisleri irâb açısından incelemiştir. Sonra sırasıyla; künyesiyle meşhur olan Ebû Bûheysetî'l-Ferâzî²⁵ gibi üç râviye ait birer hadis, akrabalarına nisbet edilmek suretiyle tanınan Ebû Hürreti'r-Rakkâşî'nin

amcası

عم أبي حرة الرقاشي

ile Ebu's-Süvârî'l-Adevî'ye ait birer hadisi, ailelerinden başkalarına yakınlıklarıyla ve kabileleriyle meşhur olan veya künyesi mechûl olan 4 râvî'ye ait birer hadisi ele alır ve erkek râvî'lere ait kısma mezkur hadisleri irâb açısından incelemekle son verir.

Kadın râvî'lere ait bölüme, yine alfabetik müsned sistemine

24 No. 94 (İ'râbu Müskilî'l-Hadîs, li'l-'Ukberî) bk. Brockelman, Supl. I, 496.

25 İbn Hacer, Tehzîbu't-tehzîb, XII, 396.

göre, Hz. Ebû Bekr'in kızı, Esmâ (24/645)'nin rivâyet ettiği hadisleri, irâb açısından incelemek suretiyle başlar. Daha sonra ismen tanınan 8 kadın râviye'ye âit 52 hadisi i'râb açısından inceler, en son olarak Ğifâr kabilesinden ismi bilinmeyen bir râviye'ye ait bir hadisi i'râb açısından inceleyerek kitabına son verir.

el-'Ukberî, bir hadisi, irâb açısından inceleyenken, bazen bir hadisten birkaç kelimeyi veya **بكى خبعا** Hadisinde olduğu gibi yalnız iki kelimeyi ele alır. Bazen de - Hz. Mûsâ ve Hz. Hızır'dan bahseden uzun hadiste olduğu gibi- bir hadis'in değişik cümlelelerini ayrı ayrı ele alarak inceler. Biz, master çalışmamızda, okuyucuya kolaylık sağlamak gayesiyle, aynı hadisten olan bu parçalara ayrı ayrı numara vermek suretiyle hadislerin tahricini yaptık. Ayrıca istifâdeyi kolaylaştırmak için; eserin sonuna, Kitapta geçen 1) âyetlerin, 2) şiirlerin ve son olarak 3) şahıs isimlerinin alfabetik fihristlerini mümkün olduğu kadar eksiksiz tesbit etmeye çalıştık.

Netice olarak diyebiliriz ki; el-'Ukberî, bu eserinde i'râbı müşkil olan bir çok hadisi i'râb açısından incelemiş, hattâ, bazı yerlerde hattât ve râvî'lerin lahn ve tashîf yapmalarından meydana gelen irâb hatâlarını²⁶ da zorlanarak tahlil etmeye çalışmıştır. Böylece, birçok hadisin doğru anlaşılmasına ve dolayısıyla hadisten doğru hüküm çıkarmamıza yardımcı olmuştur.

b. İ'râbu'l-Hadîsi'n-Nebevî'nin Muhtevâsı

1. Merfû' Rivâyetler

Diğer hadis kitaplarında olduğu gibi, master çalışmamızın konusunu teşkil eden «İ'râbu'l-Hadîsi'n-Nebevî»de de bir çok merfû' hadis bulunmaktadır.

Merfû' hadis: İsnâdı ister muttasıl, ister munkati' olsun sadece Hz. Peygamber'e izâfe olunan hadislere verilen addır.²⁷

26 Boleli Master tezi İstanbul, 1985 (arapça kısmı), s. 14, hadis nr. 43; s. 15, hadis nr. 45; s. 19, hadis nr. 65; s. 31, hadis nr. 106; s. 45, hadis nr. 153; s. 72, hadis nr. 226 vs.

27 en-Nevevî, Şerhu'l-Buhârî, vr. 12, et-Takrîb, s. 8; es-Süyûtî, Tedrîb, s. 109; M. Edîb Sâlih, Lemehât fî usuli'l-hadîs, s. 10; Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâ'isu'l-hasîs, s. 23, 166; S. Sâlih, 'Ulûmu'l-hadîs, s. 10; A. Naim, Tecrîd, I, 133.

«İ'râbu'l-Hadisi'n-Nebevî»'de 399 adet merfû' hadisin tamamı veya bir bölümü bulunmaktadır.

2. Mevkûf Rivâyetler:

Sahâbe'ye ait söz, fiil ve takrirlere «mevkûf hadis» denilir.²⁸ el-'Ukberî'nin bu kitabında 98 adet mevkûf hadis veya bu hadislerin bir bölümü mevcuttur.

3. Eser'in Benzerleri Arasındaki Yeri, Önemi ve Orijinalliği:

Yaptığımız araştırmalar neticesinde, müellifimizin «İ'râbu'l-Hadisi'n-Nebevî»'sinden önce, hadislerin irâbı hakkında yazılmış müstakil bir eser tesbit edemedik. Bu nedenle, bu esere hadislerin irabıyla ilgili yazılmış ilk kitaptır dememiz mümkündür. Hal tercümesi kısmında da belirtildiği gibi el-'Ukberî, nahivde imâm olarak kabul edilmiştir.²⁹

Bu eseri, okuyup incelediğimiz zaman, irâbı hakkında tereddüt ettiğimiz veya irâbı müşkil olan birçok hadisi doğru okuma imkanına kavuşur ve bu tip hadislerin mânâsını da anlamış oluruz.

İ'râb konusuna, Hadis usulü âlimlerinden birkaç kişinin görüşlerini zikretmek suretiyle son vermek istiyorum:

İbnu's-Salâh, «hadis tâlibi'nin dilde hatâ ve tashîf yapma noksanlığından kurtulması için, nahiy (sentaks) ve arapçayı iyi öğrenmesinin gerekli olduğunu» belirtmiştir.³⁰

Şu'be (160/777), hadis tâlibinin iyi arapça bilmesinin gerekli olduğunu vurguladıktan sonra «Arapçayı iyi bilmediği halde, hadis ilmini öğrenmek isteyen kimseyi; çok güzel elbiselere bürünmüş olan başsız bir vücûd'a» benzetiyor.³¹

Hammâd b. Seleme (167/783)'de nahivsiz hadis öğrenmenin mümkün olmadığını izâh ederek bu konuda: «Hadis öğrenmek» isteyen ve nahiv bilmeyen kimse, ağzında arpasız ve yemsiz yemlik bulunan merkebe benziyor.» demiştir.³²

28 el-Hâkim Ebû 'Abdillâh, Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs, s. 190; en-Nevevî, et-Takrîb, s. 8; es-Süyûtî, Tedrîb, 109; A. Naim, Tecrîd, I, 134.

29 bk. Bolelli, Master tezi, s. 50-51.

30 İbnu's-Salâh, 'Ulûmu'l-hadîs, s. 195, s. 195; es-Süyûtî, el-Ferâid, I, 32; es-Sehâvî, Fethu'l-muğîs, III, 53, 54.

31 a.g.e. aynı yerler.

32 a.g.e. aynı yerler.

4. Daha Sonraki Hadis Kitapları Üzerindeki Te'siri:

el-'Ukberî, hadis irâbı sahasında ilk eser veren müellif olduğu için, daha sonra gelen muhaddisler, bilhassâ birçok hadis şârihi onun tesiri altında kalmış ve ondan istifâde etmişlerdir. Mese-lâ: Müellifimizden sonra, aynı konuda eser yazan İbn Mâlik'el-'Ukberî tarafından irâb açısından ele alınarak incelenen bir çok hadisi, «Şevâhidu't-tavzîh ve'-tashîh li müşkilâtı'l-Câmi'i'sahih» adlı eserinde tekrar incelemeye tabi tutmuş, fakat bu hadislerin irâbı hakkında önemli ve yeni bir şey söylememiştir.»³³

İbn Mâlik'ten başka bir çok hadis şârihi, el-'Ukberî'den istifâde etmiştir. Müellifimizin te'siri altında kalan hadis şârihlerini bundan sonraki kısımda inceleyeceğiz.

5. Hadis Şerhleri üzerindeki Tesiri.

Yukarıda da belirtildiği gibi «İrâbu'l-Hadisi'n-Nebevî»de, hadisler yalnız irâb açısından ele alınarak incelenmiş bulunuyorlar. Müellifimizden sonra gelen bir çok âlim³⁴ ve büyük hadis şârihleri, el-'Ukberî'nin te'siri altında kalmışlardır ve sık sık onun görüşlerine atıfta bulunmuşlardır.

Hadis şârihleri arasında irâb konusuna en fazla önem veren, Buhârî'nin Sahih'ine «'Umdetu'l-kâri fi şerhi Sahihi'l-Buhârî» isimli hacimli bir şerh yazmış bulunan el-'Aynî (855/1451)'dir. Çünkü bu müellif, hemen hemen Buhârî'deki her hadisi irâb, belâgat ve luğat açısından ele almış ve incelemiştir. Eserin tedkikinde bu husus hemen dikkati çeker.³⁵

el-'Aynî'den başka, şârihler içinde, en fazla irâb'a önem veren ve yer ayıran müellif, İmâm es-Süyûtî olmuştur. es-Süyûtî, «Sünenü'n-Neseî'ye yazdığı şerhinde hemen hemen sadece irâb konusuna eğilmiş ve hadislerin bu yöndeki müşkilleri üzerinde durmuştur.

33 bk. İbn Mâlik, Şevâhidu't-tavzîh, s. 14, 20, 158, 159, 160 vdd.

34 bk. İbn Hişâm, Müğni'l-lebîb, II, 52, 163; İbn Mâlik, Şevâhid, s. 4, 14, 17, 18, 20, 21, 24, 28, 209, vdd.

35 bk. el-'Aynî, 'Umdetu'l-kâri, I, 89, 177, 264 vs.

Aynı esere bir hâşiye yazan imâm es-Sindî (1138/1726)'de irâb konusuna çok önem vermiştir.

Buhârî şârihleri arasında en önemli sayılan İbn Hacer el-'Askalânî, «Fethu'l-bârî» de,³⁶ Bedreddîn el-'Aynî «'Umdetu'l-kârî» de³⁷ ve el-Kastalânî «İrşâdu's-sârî» de³⁸ hadis irâbı hususunda el-'Ukberî'nin etkisi altında kalmışlardır. Bu kısa çalışmamızda bu örnekleri zikretmemiz mümkün olmadığı için, biz sadece dipnotta birkaç örneğin bulunduğu cilt ve sayfa numaralarını vermekle yetindik.

C. İrâbu'l-Hadis'le İlgili Diğer Eserler

Müellifimizden önce, hadis irâbıyla ilgili müstakil bir eser yazan kimseyi tesbit edemediğimize daha önce işâret etmiştik. Kanââtimize göre, hadis irâbı konusu, müellifimize kadar genel irâb konuları içinde mütâlââ edilmiştir.

el-'Ukberî'den sonra gelen bazı müellifler, hadislerdeki irâb konusunu müstakîl olarak incelemişler, bazıları da önceki kısımda geçtiği gibi büyük hadis kitaplarına yazdıkları şerhlerde, irâb konusunu da ele almışlardır. Bu konuda müstakîl olarak yazılmış bulunan kitap, risâle ve şerhlerden en önemlileri şunlardır:

1. Şevâhidu't-tavzîh ve't-tashîh, İbn Mâlik, Muhammed b. 'Abdillâh el-Endelüsî, Allahâbâd, 1319 h.

Daha sonra Muhammed Fuâd 'Abdulbâkî, 1957 de Mısır'da bu eserin tahkikli neşrini yapmıştır.

İbn Mâlik, bu eserinde 214 hadis'i irâb açısından ele alarak incelemiştir. Bazı yerlerde istishâd için, haddinden fazla âyet ve şîri delil ve şâhit olarak göstermiştir. Meselâ yalnız bir hadis'in irâbı için 10 ayrı şâhid ve delil göstermiştir.³⁹

İbn Mâlik, bu eserini hazırlarken, el-'Ukberî'nin etkisinde kalmış ve bir çok yerde «İrâbu'l-Hadisi'n-Nebevi»'de bulunan hadisleri irâb açısından müellifimizin tarzına uygun ele alarak tekrar incelemiştir.⁴⁰ Fakat, İbn Mâlik, eserini nahiv kitapları gibi sistemli hazırlamıştır.

36 bk. İbn Hacer, Feth, I, 173, 174, 188, XII, 69 vs.

37 bk. el-'Aynî, Umdetu'l-kârî, I, 89, 177, 264, II. 716, X, 113, 602, 603, vs.

38 b. el-Kastalânî, İrşâdu's-sârî, I, 98, 99, 213, 382, V, 3, 17, 345 vs.

39 bk. İbn Mâlik, Şevâhid, s. 4.

40 a.g.e. s. 4, 14, 17, 18, 20, 21, 24, 28, 209 vs.

2. İ'râbu kavlihi sallallahu 'aleyhi ve sellem kelimetâni hafifetâni 'ala'l-lisân, İbnu'l-Hümâm, el-Kemâl Muhammed b. 'Abdirrahmân (861/1475), nşr. Kahtân 'Abdurrahman ed-Devrî, Bağdad, 1980.
3. İ'râbu hadisi «velâ ye'izzu men 'âdeyte», Celâleddîn es-Süyûtî (911/1505).⁴¹
4. İ'râbu'l-Kâri 'alâ evveli bâbi'l-Buhâri, 'Aliyyu'l-Kâri, Nureddin 'Ali b. Sultân Muhammed (1014/1606).⁴²
5. Tezyinu'l- 'ibârê bi dünü tashîhi'l-işâre, 'Aliyyu'l-Kâri.⁴³
6. İ'râbu dibâceti'l-Misbâh min fevâidi ğaribi'l-Miftâh.⁴⁴

Hadis i'râbından sık sık bahseden eserler:

7. Şerhu ba'zi'l-elfâzi'l-müşkile fi'l-Erbâ'in en-Nevevî, Nevevî, Muhyeddîn Ebû Zekerrıyyâ Yahyâ b. Şeref (676/1277).⁴⁵
8. Şerhu Müşkili'l-Buhâri, Muhammed b. Sa'id ed-Debisî el-Vâsıtî (637/1239).⁴⁶
9. Müşkilu's-Sahîhayn, İbn Keykaldî, Salâheddîn Ebû Yûsuf Halîl b. Keykaldî (761/1360).⁴⁷
10. 'Umdetu'l-Kâri fi şarhi Sahîhi'l-Buhâri, I-XI, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-'Aynî (855/1459), Mısır, 1308 h.
11. Şerhu's-Süyûtî li'n-Nesâi, es-Süyûtî, Celâleddîn 'Abdurrahman (911/1505), İstanbul, 1982.
12. Fethu'l-Bâri şerhu Sahîhi'l-Buhâri, I-XIV, Şihâbuddîn İbn Hacer el-'Askalânî, Bulak, 1300 h.

41. bk. Fihrist mahtûtât Bağdâd, I, 189.

42. bk. Süleymâniye ktp. Fatih blm. nr. 5336/35; Hacı Beşîrağa blm. nr. 651/19; H. Hüsnü Paşa blm. nr. 251/41; Esât Efendi blm. nr. 1581/6; Dâmâd İbrâhîmpaşa blm. nr. 298/10.

43. bk. Süleymâniye ktp. Dâmâd İbrâhîm Paşa, blm. nr. 298/10.

44. Bu eserin bir yazması Mektebetu'l-evkâfi'l-'amme Bağdât'ta nr. 13765/112 de bulunmaktadır.

45. bk. Süleymâniye ktp. Şehid Ali Paşa blm. nr. 536/3.

46. bk. Millet ktp. Feyzullah Efendi blm. nr. 439. Bu nüshada hem hadis irâbı, hemde Hadis usûlünden bahsediliyor. Nushada noktalama işaretlerine riâyet edilmemiştir.

47. bk. Süleymâniye ktp. Çelebi Abdullah Efendi blm. nr. 76/1. Bu kitâpta Sahîhayn'da bulunan müşkil kelimeler luğat ve irâb açısından incelendiği gibi, Sahîhayn'de geçen yer isimleri de alfabetik olarak ele alınarak incelenmiştir. Eser, çok önemlidir.

13. İrşâdu's-sâri li şerhi Sahîhi'l-Buhârî, I-X, Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-Kastalânî, Bulak, 1304 h.
14. el-Minhâc şerhu'n-Nevevî li Sahîhi'l-Müslim, I-V, en-Nevevî, Muhyeddin Yahyâ b. Şeref, Matbaâ-yı 'Âmire, 1283 h.
15. Delilu'l-fâlihîn li turuki Riyâzi's-sâlihîn, I-VIII, Muhammed 'Ali b. Muhammed b. 'Alân el-Bekrî (1057/1647), Mısır, 1928.
16. 'Avnu'l-ma'bûd hâşiyetu Süneni Ebi Dâvûd, I-IV, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsülhakk el-'Azîm Âbâdî, Beyrut, 1323 h.
17. Bezlu'l-Mechûd fî halli Süneni Ebi Dâvûd, I-XX, Şeyh Halîl Ahmed es-Sehârenfûrî (1346/1927), Beyrut, 1973. ve diğ er bir çok hadis şerh kitapları irâbdan bahsederler.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

- BOLELLİ, Nusrettin, Master tezi, İstanbul, 1985.
- Brockelman, GAL: Geschichte der arabischen Litteratur, I-II, Leiden, 1943-1949.
- ..... GAL, Suppl.: Geschichte der arabischen Litteratur, Supplementband, I-III, Leiden, 1937-1939.
- Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il, el-Câmi'u's-sahîh, I-VIII, İstanbul, 1981.
- el-Cebûrî, 'Abdullah, Fihristu'l-mahtûtâtî'l-'arabiye fi mektebeti'l-evkâfi'l-'ammeti fi Bağdâd, Bağdât, 1973.
- İbnu'l-Esir, 'Ali b. Muhammed, el-Kâmil fi't-târih, I-XIII, Beyrut, 1966.
- İbn Hacer, el-'Askalânî, Şihâbeddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. 'Ali, Tehzîbu't-Tehzîb, I-XII, Beyrut, ts.
- İbn Hâllikân, Ahmed b. Muhammed, Vefeyâtu'l-a'yân, I-VI, nşr. İhsan 'Abbâs, Beyrût, 1972.
- İbnu'l-İmâd, 'Abdullah Ahmed b. Muhammed, Şezerâtu'z-zeheb, I-VIII, Lübnan, ts.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâ'il b. 'Ömer, el-Bidâye ve'n-nihâye, I-VII, Mısır, 1972.
- İbn Mâlik, Şevâhidu't-tavzîh ve't-tashîh li müşkilâti'l-Câmi' es-sahîh, nşr. Muhammed Fuâd 'Abdübâkî, Mısır, 1957
- İbn Receb, Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. Şihâbeddin Ahmed el-Bağdâdî, Zeylu Tabakâti'l-hanâbile, I-II, Beyrut, 1953.
- İbnu's-Salâh, Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, 'Ulûmü'l-hadis, thk. Nureddin 'İtr, Haleb, 1966.
- Kâtib Çelebî, Mustafâ b. 'Abdillâh, Keşfu'z-zünûn 'an esmâi'l-kütüb ve'l-fünûn, I-II, nşr. Ş. Yalçkaya, R. Bilge, İstanbul, 1941-1943.
- Kahhâle, 'Omer Rîdâ, Mu'cemu'l-müellifîn, I-XV, Beyrût, 1975.
- el-Kiftî, Cemalüddin Ebu'l-Hasan 'Ali b. Yusuf, İnbâhu'r-rivât 'alâ enbâi'n-nuhât, thk. M. Ebu'l-Fadl İbrâhim, Kahire, 1950.
- Muhammed Edîb Sâlih, Lemehâatun fi üsûli'l-hadis, Dımaşk, 1392 h.

- Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, Câmi'u's-sahîh, I-VIII, İstanbul, 1981.
 Nâim, Ahmed, Tecrid-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime) I, Ankara, 1982.
 en-Nevevî, Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref, et-Takrîb, Mısır, 1388 h.
 ..... Şerhu'l-Buhârî, Süleymâniyye ktp. Kılıç Ali blm. nr. 243.
 en-Nisâbûrî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh, Ma'rifetu 'ulûmi'l-hadîs, nşr. S. Mu'azzam Hüseyin, Haydarâbâd, 1935.
 es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. 'Abdirrahmân, Fethu'l-müğîs şerhu El-fiyeti'l-hadîs li'l-'Irâkî, I-III, thk, 'Abdurrahmân Muhammed 'Os-mân, Kahire, 1355 h.
 Subhî's-Sâlih, 'Ulûmu'l-hadîs ve mustalahuhu, Beyrut, 1966.
 es-Süyûtî, Celâleddîn 'Abdirrahmân b. Ebî Bekr, Buğyetu'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât, Kahire, 1326.
 ..... Tedribu'r-râvî, fî şerhi't-Takrîb li'n-Nevevî nşr. Abdulvehhâb Abdullatîf, Kahire, 1959.
 Yakût el-Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, I-X, nşr. Muhammed Emin el-Haffâcî, Mısır, 1906.
 Ziriklî, Hayreddîn, el-A'lâm, I-X, Beyrût, 1969.